

Leszek Dziedzic (Muzeum Historii Kielc)

ORCID 0000-0003-1904-4815

Protokół nr 14 z posiedzenia Żydowskiej Rady Starszych w Kielcach z 17 listopada 1941 r.

Streszczenie: Powołane przez niemieckiego okupanta Żydowskie Rady Starszych (Judenraty) miały służyć wyłącznie jednemu celowi, czyli wykonywaniu niemieckich rozporządzeń skierowanych do ludności żydowskiej. Zachowana w Polsce spuścizna aktowa kieleckiego Judenratu znajdująca się w Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie ogranicza się wyłącznie do jednego dokumentu. Jest to właśnie prezentowany poniżej protokół nr 14 z posiedzenia z 17 listopada 1941 r. To źródło pozwalające na bezpośredni wgląd w sytuację mieszkańców kieleckiego getta w kilka miesięcy po jego utworzeniu. Prezentowany dokument jest wyjątkowym świadectwem dokumentującym pracę kieleckiej Żydowskiej Rady Starszych i, pomimo wykorzystywania go już przez historyków, zasługuje na uwagę i publikację w całości. Zawiera relację z posiedzenia Żydowskiej Rady Starszych z udziałem przedstawicieli Służby Porządkowej, poświęconego sytuacji sanitarnej w getcie, borykającym się już w tym okresie ze zjawiskami wszechobecnej biedy, powszechnego głodu bliskiego śmierci głodowej, przeludnienia i katastrofalnych warunków higienicznych, skutkującymi częstymi epidemiami zbierającymi licznie śmiertelne żniwo wśród jego mieszkańców. Tekst źródłowy przytoczono w języku polskim, jako języku pierwotnym, przetłumaczony z języka niemieckiego. Źródło opatrzone niezbędnymi przypisami ułatwiającymi jego percepcję.

Słowa kluczowe: Judenrat, Żydzi w Kielcach, okupacja niemiecka, Herman Lewi

Informacje o funkcjonowaniu i działalności Żydowskiej Rady Starszych¹ w Kielcach w okresie II wojny światowej można odszukać praktycznie w każdej pracy poświęconej kieleckim Żydom. Są to zwłaszcza rzetelne, aczkolwiek posiadające

1 Powszechnie nazywane Judenratami Żydowskie Rady Starszych zostały powołane w Generalnym Gubernatorstwie przez pełniącego funkcję Generalnego Gubernatora Hansa Franka w rozporządzeniu o ustanowieniu rad żydowskich z 28 XI 1939 r., „Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die besetzten polnischen Gebiete” („Dziennik Rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla okupowanych polskich obszarów”) (dalej: DRGG) 1939, nr 9, s. 72–73. W przypadku Kielc spotykane są co najmniej dwie wersje zapisu: Rada Starszych (Ältestenrat) i Żydowska Rada Starszych (Ältestenrat den Juden). Dla ułatwienia komunikacji w niniejszym tekście najczęściej stosowany będzie termin Judenrat.

liczne błędy rzeczowe, opracowania Krzysztofa Urbańskiego². Wiadomości w nich zawarte uzupełnia praca Adama Massalskiego i Stanisława Meduckiego omawiająca dzieje miasta w czasie okupacji niemieckiej³. Nowe informacje przynoszą dopiero dwie wydane w ostatnich latach prace Sary Bender i Jacka Andrzeja Młynarczyka⁴, które istotnie poszerzają i systematyzują dotychczasową wiedzę na ten temat. Obydwie po raz pierwszy wykorzystują pomijane przez dotychczasowych badaczy obcojęzyczne źródła i literaturę naukową w języku hebrajskim i niemieckim.

Do tej pory bezpośrednio kieleckiemu Judenratowi poświęcony jest jedynie artykuł niżej podpisanego omawiający działalność jego prezesów w okresie okupacji niemieckiej⁵. Kilka popularnych artykułów opisuje również postać pierwszego prezesa Judenratu dr. Mojżesza Pelca⁶. Działalność Żydowskiej Rady Starszych w Kielcach wspominał też ponad dwadzieścia lat temu w swoim opracowaniu Sebastian Piątkowski⁷, omawiając funkcjonowanie Judenratów w dystrykcie radomskim⁸. Poza tym jedynie w wydawnictwach słownikowych Urbańskiego znajdują się niezbyt obszerne hasła poświęcone Judenratowi i obydwu jego przewodniczącym⁹.

Główną przyczyną tego stanu rzeczy jest znikoma – nieporównywalna nawet z dużo mniejszymi miejscowościami baza źródłowa. Zachowana w Polsce spuścizna aktowa kieleckiego Judenratu znajdująca się w Archiwum Żydowskiego

- 2 Są to m.in.: K. Urbański, *Spółeczność żydowska w Kielcach*, Kielce 1989; tenże, *Kieleccy Żydzi*, Kielce [1993]; tenże, *Zagłada ludności żydowskiej Kielc 1939–1945*, Kielce 1994; tenże, *Leksykon dziejów ludności żydowskiej Kielc 1789–1999*, Kraków 2000; tenże, *Gminy żydowskie duże w województwie kieleckim*, Kielce 2003; tenże, *Zagłada Żydów w dystrykcie radomskim*, Kraków 2004.
- 3 A. Massalski, S. Meducki, *Kielce w latach okupacji hitlerowskiej 1939–1945*, Wrocław 1986. Poprawione i uzupełnione wydanie ukazało się w 2007 r.
- 4 S. Bender, *In Enemy Land. The Jews of Kielce and the Region 1939–1946*, Boston 2018; J.A. Młynarczyk, *W cieniu Zagłady. Losy kieleckich Żydów w czasie drugiej wojny światowej*, Toruń 2020.
- 5 L. Dziedzic, *Prezesi Judenratu w Kielcach w latach 1939–1942*, „Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne” 2024, t. 13, s. 11–41.
- 6 Zob. np.: J. Sikorski, *Dr Mojżesz Pelc*, „Przegląd Lekarski” 1988, t. 45, s. 180–181; J. Sikorski, *Ten dumny Żyd*, „Przemiany” 1987, nr 7, s. 19–20; W. Giermaziak, A. Paszkowska, E. Mszal, *Doktor Mojżesz Pelc (1888–1941) – Historia życia*, „Forum Bibliotek Medycznych” 2016, nr 1, s. 525–534.
- 7 S. Piątkowski, *Judenraty w dystrykcie radomskim (ze szczególnym uwzględnieniem miasta Radomia)* [w:] *Żydzi dystryktu radomskiego w okresie II wojny światowej. Materiały sesji popularnonaukowej odbytej w Radomiu 27 września 1997 roku*, Radom 1998 („Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego” 1998, t. 33, z. 1, s. 51–70).
- 8 W okresie okupacji niemieckiej Kielce były ośrodkiem prowincjonalnym zdegradowanym z rangi stolicy województwa do starostwa miejskiego. Dopiero w sierpniu 1941 r. otrzymały status miasta wydzielonego (*eine kreisfreie Stadt*) w dystrykcie radomskim. *Kielce*, oprac. [H]. Drechsel, Kielce 1940, s. 3; *Das General-Gouvernement*, oprac. i red. du Prel M., Würzburg 1942, s. 285.
- 9 K. Urbański, R. Blumenfeld, *Słownik historii kieleckich Żydów*, Kielce 1995, s. 68 (hasło: Judenrat (Rada Starszych Żydów), s. 83 (hasło: Lewi Herman (1880–1943), s. 101 (hasło: Pelc Mojżesz (1888–1941); K. Urbański, *Leksykon...*, s. 109–110 (hasło: Judenrat (Rada Starszych)), s. 131 (hasło: Lewi Herman), s. 154–155 (hasło: Pelcowie).

Instytutu Historycznego w Warszawie, podobnie jak w przypadku wielu innych ośrodków, ogranicza się wyłącznie do jednego dokumentu. Jest to właśnie zaprezentowany poniżej protokół nr 14 z posiedzenia z 17 listopada 1941 r.¹⁰ Sytuacja ta wynika z przyjętej przez niemieckiego okupanta polityki systematycznego niszczenia dokumentacji archiwalnej gett w chwili ich likwidacji. Starano się przy tym zniszczyć zwłaszcza akta Judenratów, obejmujące swym zasięgiem wszystkie ważniejsze sektory życia zamkniętych w gettach społeczności, mogące szczegółowo dokumentować politykę eksterminacji prowadzoną przez Niemców wobec ludności żydowskiej w gettach na terenie Generalnego Gubernatorstwa.

Niezwykle cennym materiałem źródłowym do dziejów kieleckiej Rady Starszych i samego getta jest więc też niewielka liczba dokumentów kieleckiego Judenratu lub odnosząca się do jego działalności, znajdująca się w innych zespołach przechowywanych w Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego. W zespole Żydowskiej Samopomocy Społecznej (dalej: ŻSS), którą powołano jesienią 1940 r. jako centralną organizację opieki społecznej dla Żydów w Generalnym Gubernatorstwie, znajduje się korespondencja Prezydium ŻSS z Komitetem Miejskim ŻSS w Kielcach¹¹. W tym samym archiwum w zespole Konspiracyjnego Archiwum Getta Warszawy (Archiwum Ringelbluma) można znaleźć świadectwo wystawione przez kielecki Judenrat oraz trzy dokumenty (sprawozdania i protokoły) Jointu (Amerykańsko-Żydowski Połączony Komitet Pomocy) i Droru (Organizacja „Wolność”) z 1941 r. zawierające opisy stosunków i sytuacji w kieleckim Judenracie¹². Jeszcze bardziej szczegółowo atmosferę w kręgach władzy kieleckiego getta naświetlają wspomnienia z Kielc zawarte w pamiętnikach prezesa ŻSS Michała Weichert¹³. Sara Bender przytoczyła też informacje z drugiego protokołu posiedzenia kieleckiego Judenratu z końca 1939 r. zachowanego w Muzeum Holocaustu w Waszyngtonie¹⁴.

10 T. Epsztein, *Kolekcja dokumentów z gett i obozów Europy Środkowo-Wschodniej 1939–1944. Inwentarze*, Warszawa 2009–2025, s. 4–5; Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego (dalej: AŻIH), sygn. 274. Rada Żydowska w Kielcach (Der Ältestenrat in Kielce), 1941. Zob. <https://cbj.jhi.pl/collections/848474> (dostęp: 9 II 2024 r.).

11 AŻIH, zespół 211, Żydowska Samopomoc Społeczna, sygn. 531, 534, Korespondencja Prezydium ŻSS z Komitetem Miejskim ŻSS w Kielcach; A. Bańkowska, *W poszukiwaniu elit. Rekrutacja członków komitetów lokalnych Żydowskiej Samopomocy Społecznej w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1940–1942* [w:] *Elity i przedstawiciele społeczności żydowskiej podczas II wojny światowej*, red. M. Grądzka-Rejak, A. Namysło, Katowice – Kraków – Warszawa 2017, s. 120.

12 Dok. nr 59, 73, 74, 75 [w:] *Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy*, t. 6, *Generalne Gubernatorstwo. Relacje i dokumenty*, oprac. A. Bańkowska, Warszawa 2012, s. 176–183, 243–248.

13 AŻIH, Pamiętniki Żydów, sygn. 302/25, Pamiętnik Michała Weichert¹³, cz. 1.

14 S. Bender, *In Enemy...*, s. 65. (Archives of the USHM, sygn. RG-15.031/12752).

1. Przepustka z getta dr. Chaima Krauze, grudzień 1941 r. Źródło: Zbiory Krzysztofa Lorka.

2. Herman Lewi (w środku) w biurze Judenratu, Kielce, 1942 r. Źródło: MHKi/H/2031/999.

Powołane przez niemieckiego okupanta Żydowskie Rady Starszych (Judenraty) miały służyć wyłącznie jednemu celowi:

wykonywaniu niemieckich rozporządzeń skierowanych do ludności żydowskiej. Inne formy aktywności podejmowane przez Radę, za zgodą władz, w wewnętrznych sprawach dotyczących życia w getcie, takich jak opieka socjalna, praca zarobkowa czy kulturalna, były realizowane poza przydzielonymi im zadaniami¹⁵.

W rzeczywistości Judenraty przejęły więc od razu funkcję realizacji wszystkich niemieckich rozporządzeń i przepisów, stały się odpowiedzialne za załatwienie wszelkich spraw administracyjnych ludności żydowskiej i zapewniały pomoc charytatywną dla najbardziej potrzebujących¹⁶. Perspektywicznie natomiast miały pomóc Niemcom w „realizacji planów w stosunku do populacji żydowskiej na okupowanych obszarach, w szczególności zaś ich planu eksterminacyjnego”¹⁷.

Zachowany i zamieszczony poniżej Protokół nr 14 z posiedzenia Żydowskiej Rady Starszych w Kielcach z dnia 17 listopada 1941 r. jest źródłem pozwalającym na bezpośredni wgląd w sytuację mieszkańców kieleckiego getta w kilka miesięcy po jego utworzeniu. Większość szczegółowych informacji, które posiadamy, dotyczących życia w getcie, pochodzi z relacji narracyjnych, m.in. z powojennych zeznań jego mieszkańców i świadków rozgrywających się w nim wydarzeń. Uzupełniają je, propagandowe w znaczącej części, materiały prasowe zamieszczane w „Gazecie Żydowskiej” (dalej: „GŻ”), upiększające życie dzielnicy żydowskiej. Dopełnieniem są akty normatywne związane z tworzeniem i funkcjonowaniem gett ogółem. Prezentowany dokument, jak już wspomniano na wstępie, jest wyjątkowym świadectwem dokumentującym pracę kieleckiej Żydowskiej Rady Starszych i, pomimo wykorzystywania go już przez historyków, zasługuje na uwagę i publikację w całości.

Protokół spisany jest w języku niemieckim, aczkolwiek nagłówek sugeruje, że jest to odpis będący tłumaczeniem z języka polskiego. Tekst zamieszczono jednostronnie na ośmiu kartach formatu A4, standardowym pismem maszynowym w kolorze czarnym. Nieliczne poprawki naniesione są przez ponowne nabicie właściwych liter. Tekst maszynowy uzupełniony jest na pierwszej stronie w prawym górnym rogu odręcznym dopiskiem czarnym atramentem „Kielce” i prawdopodobnie sygnaturą ołówkiem „130/20/41”. Na ostatniej karcie u dołu znajdują się dwa odręczne podpisy sporządzone atramentem w kolorze niebieskim. Na każdej z kart, również w prawym górnym rogu, znajduje się naniesiony odręcznie ołówkiem numer strony. Karty nie są zbroszurowane, ale w lewym górnym rogu znajdują się otwory po co najmniej dwóch usuniętych zszywkach. W tym samym rogu na

15 I. Trunk, *Judenrat. The Jewish Councils in Eastern Europe Under Nazi Occupation*, Lincoln 1996, s. 43–44.

16 T. Prekerowa, *Wojna i okupacja* [w:] *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie (do 1950 roku)*, red. J. Tomaszewski, Warszawa 1993, s. 292.

17 I. Trunk, *Judenrat...*, s. 43.

pierwszej stronie znajduje się ślad po zardzewiałym spinaczu biurowym. Wszystkie karty na lewej krawędzi posiadają dwa znormalizowane otwory po dziurkaczu wskazujące na to, że w pewnym okresie znajdowały się w biurowym segregatorze. Stan zachowania kart jest dobry. Jedynie na krawędziach i w narożnikach posiadają nieznaczne zagięcia i naddarcia, największe na pierwszej i ostatniej stronie. Tekst sporządzono na maszynie do pisania bez pełnych znaków niemieckich. Świadczy o tym brak czcionki a-Umlaut „ä” zastępowanej zapisem „ae”. Pozostałe znaki niemieckie, tzw. umlauty, są używane w tekście.

Protokół zawiera relację z posiedzenia Żydowskiej Rady Starszych z udziałem przedstawicieli Służby Porządkowej, odbytego w Kielcach w dniu 17 listopada 1941 r., poświęconego sytuacji sanitarnej w getcie. Żydowska dzielnica mieszkaniowa borykała się już w tym okresie ze zjawiskami wszechobecnej biedy, powszechnego głodu bliskiego śmierci głodowej, przeludnienia i katastrofalnych warunków higienicznych, skutkującymi częstymi epidemiami zbierającymi licznie śmiertelne żniwo wśród jej mieszkańców. Winę za katastrofę epidemiczną w getcie Niemcy przypisywali oczywiście samym Żydom, „którzy przez swoją powszechnie znaną niechęć do czystości stanowią najlepszą pożywkę dla zarazków”¹⁸. Sytuacja panująca w getcie jako fragment historii kieleckich Żydów, stanowiących około jednej trzeciej mieszkańców miasta, jest też istotnym elementem obrazu Kielc w pierwszych latach okupacji niemieckiej.

Spotkanie miało na celu zdiagnozowanie przyczyn opłakanego stanu sanitarnego getta oraz znalezienie i zastosowanie środków zaradczych dla jego poprawy. Uczestnikami spotkania byli członkowie Judenratu: przewodniczący – Herman Lewi¹⁹, wiceprzewodniczący – Ela Wilner²⁰, członkowie Rady Starszych: Abram Gotlib²¹ i dr Leon Reitter²² – kierownik Wydziału VII Opieki Zdrowotnej oraz przedstawiciel lekarza urzędowego – dr Chaim Krauze²³, kierownik Oddziału

18 *Das General-Gouvernement...*, s. 285.

19 Przed wojną przemysłowiec i działacz społeczny. K. Urbański, R. Blumenfeld, *Słownik...*, s. 83 (hasło: Lewi Herman (1880–1943)); Urbański, *Leksykon...*, s. 131 (hasło: Lewi Herman); L. Dziedzic, *Prezesa Judenratu...*, passim.

20 Prawdopodobnie tożsamy z Eliaszem Lejbem Wilnerem, kupcem, właścicielem Domu Handlowego „Hudeks” i fabryki „Unitas”, w 1939 r. wziętym jako niemiecki zakładnik, członkiem pierwszego Judenratu, zastrzelonym 24 VIII 1942 r. w czasie likwidacji kieleckiego getta. K. Urbański, R. Blumenfeld, *Słownik...*, s. 68 (hasło: Wilner Eliaz Lejb); J.A. Młynarczyk, *W cieniu...*, s. 80.

21 Abram Gotlib (Gottlieb, Gottlieb), prawdopodobnie również członek pierwszego Judenratu, zastrzelony 24 VIII 1942 r. w czasie likwidacji kieleckiego getta. K. Urbański, *Zagłada...*, s. 136; J.A. Młynarczyk, *W cieniu...*, s. 111.

22 Leon Reitter (Ritter), lekarz, dyrektor szpitala żydowskiego po dr. M. Pelcu, w czasie likwidacji getta zmuszony wraz z personelem do uśmiercenia około osiemdziesięciu obłożnie chorych, jedyny lekarz pozostawiony w „małym getcie”, w 1944 r. wysłany do Oświęcimia, miał przeżyć wojnę i zostać prezesem gminy żydowskiej w Getyndze. K. Urbański, R. Blumenfeld, *Słownik...*, s. 111 (hasło: Reitter Leon); J.A. Młynarczyk, *W cieniu...*, s. 274.

23 Chaim vel Henryk Krauze (Krause), lekarz, w listopadzie 1918 r. brał udział w rozbijaniu Austriaków w Kielcach, oficer WP, od 1924 r. praktykował w Kielcach, działacz społeczny, działał w polskiej konspiracji, w początku 1942 r. (błędnie przyjmuje się rok 1941) zesłany do

I Sanitarnego Wydziału VII Opieki Zdrowotnej – Dawid Wargoń²⁴, urzędnik Oddziału II Szpitalnego Wydziału VII Opieki Zdrowotnej – dr Pinkus²⁵, a ze strony Służby Porządkowej jej kierownik Bruno Schindler²⁶, kierownicy obydwu Komisariatów: Seweryn Zelinger²⁷ i Kurt Schlesinger²⁸ oraz członkowie Służby Porządkowej: Adam Bugajer²⁹, Herman Koppel³⁰, Abram Trygier³¹, Otto Trieger³², Rubin Proszowski³³, Johann Spiegel³⁴, kierownik „Ochrony” (Aufsicht)³⁵ Kurt

Oświęcimia, gdzie bezinteresownie leczył więźniów. Zamordowany w niewyjaśnionych okolicznościach. S. Bender, *In Enemy...*, s. 108; K. Urbański, R. Blumenfeld, *Słownik...*, s. 80 (hasło: Krauze Chaim vel Henryk); *Żydzi bojownicy o niepodległość Polski 1918–1939*, red. N. Getter, J. Schall, Z. Schipper, Lwów 1939, s. 394; M. Maciągowski, *Śladami cieni. Przewodnik po żydowskich Kielcach*, Kraków – Budapeszt 2008, s. 68; *Nadesłanie brakujących kart kwalif. Dla Kom. Weryf. ofic. wojsk sanitarnych*, „Rozkazy Dowództwa Okręgu Generalnego Kielce”, 1921, nr 121, s. 4; E. Opoczyński, *Dr Henryk Krauze*, „Przegląd Lekarski” 1961, Dodatek bezpłatny do rocznika 1961, nr 1a, s. 79; Z.J. Ryn, *Lekarze-więźniowie w Auschwitz-Birkenau*, „Biuletyn IPN”, 2009, nr 4, s. 61.

- 24 Dawid Wargoń, współwłaściciel sklepu z naczyniami emaliowanymi, a w latach 1929–1933 współwłaściciel spółki „Emalia” S.A. K. Urbański, *Leksykon...*, s. 76 (hasło: „Emalia” S.A.).
- 25 Dr Pinkus, brak bliższej identyfikacji.
- 26 Bruno Schindler, Żyd pochodzenia niemieckiego przybyły z łódzkiego getta, kierownik Komisariatu Służby Porządkowej nr 1 przy ul. Warszawskiej i drugi kierownik Służby Porządkowej, zastrzelony w czasie likwidacji getta 21 VIII 1942 r. S. Bender, *In Enemy...*, s. 103, 171; J.A. Młynarczyk, *W cieniu...*, s. 132–133, 240–241; K. Urbański, *Zagłada...*, s. 75, 107–108, 125.
- 27 Seweryn Zelinger, kierownik Komisariatu Służby Porządkowej nr 1 przy ul. Warszawskiej, brak bliższej identyfikacji. J.A. Młynarczyk, *W cieniu...*, s. 133; Protokół nr 14 z posiedzenia Żydowskiej Rady Starszych w Kielcach w dniu 17 listopada 1941 r., k. 1, AŻIH, sygn. 274. Rada Żydowska w Kielcach.
- 28 Kurt Schlesinger, kierownik Komisariatu Służby Porządkowej nr 2 przy ul. Okrzei, na początku 1942 r. wysłany do Oświęcimia. S. Bender, *In Enemy...*, s. 102–103; J.A. Młynarczyk, *W cieniu...*, s. 133; Protokół..., s. 1.
- 29 Adam Bugajer, brak bliższej identyfikacji. Protokół..., s. 1.
- 30 Herman Koppel, brak bliższej identyfikacji. Protokół..., s. 1.
- 31 Abram Trygier, brak bliższej identyfikacji. Protokół..., s. 1.
- 32 Otto Trieger, przedstawiciel kierownika Komisariatu Służby Porządkowej nr 1. Protokół..., s. 1.
- 33 Rubin Proszowski, członek Służby Porządkowej – Służby Kryminalnej uznawany za agenta Gestapo. J.A. Młynarczyk, *W cieniu...*, s. 133; Protokół..., s. 1.
- 34 Johann (Gustaw) Spiegel (Szpiegiel), Żyd z Wiednia, kierownik Służby Porządkowej – Służby Kryminalnej, po likwidacji B. Schindlera stanął na czele żydowskiej policji, uznawany za agenta Gestapo, prawdopodobnie tożsamy z Johanem Spieglem, który w Kielcach miał się zachowywać jak „nazista” i został zamordowany w obozie w Oświęcimiu przez kieleckich Żydów. I. Trunk, *Judenrat...*, s. 552; J.A. Młynarczyk, *W cieniu...*, s. 133, 241, 257, 265–266; S. Bender, *In Enemy...*, s. 194; K. Urbański, *Zagłada...*, s. 138; Protokół..., s. 1.
- 35 W maju 1941 r. powołano do życia tzw. Wydział Pomocniczy Służby Porządkowej (Hilfsabteilung des Jüdischen Ordnungsdienstes), który miał ochraniać lokale żydowskich instytucji administracyjnych przed atakami mieszkańców getta obwiniających Judenrat o tragiczną sytuację panującą w getcie. Notatka o Kielcach w rubryce „Z miast i miasteczek”, „GŻ”, 23 V 1941, nr 41, s. 4. Gazeta Żydowska używała wymiennie nazw: „Pomocnicza Służba Porządkowa”, „Służba Pomocnicza (Aufsicht)” i „Hilfsdienst (Żydowska Służba Pomocnicza)”, Notatka o Kielcach w rubryce „Z miast i miasteczek”, „GŻ”, 24 VI 1941, nr 50, s. 4; „GŻ”, 22 VIII 1941, nr 75, s. 5; „GŻ”, 2 I 1942, nr 1, s. 3.

Hesse³⁶. Obecni byli również urzędnicy Judenratu lub Służby Porządkowej: windykator – Beno Sroka³⁷, sekretarz – Felix Wald³⁸, urzędniczka cywilna – Irma Brühl³⁹, a spotkanie protokołował Sekretarz Rady Starszych – mgr Alexander Lewi⁴⁰.

Spotkanie otworzył dłuższym przemówieniem prezes Lewi, a w drugiej części odbyła się dyskusja, w której wzięło udział sześciu uczestników oraz jeszcze kilkakrotnie Lewi. We wstępnym wystąpieniu prezes wyjaśnił, że zebranie zostało zwołane w wyniku niezadowolenia urzędów administracji publicznej⁴¹ z sytuacji sanitarnej w dzielnicy żydowskiej, co jest wynikiem niedostatecznej pracy Służby Porządkowej. Władze nie chcą jednak się wtrącać, ale „Żydzi muszą pokazać, że na to zasługują”⁴² i potrafią samodzielnie przy pomocy powołanej w tym celu Służby Porządkowej zadbać o czystość i higienę w getcie. Następnie Lewi nakreślił zakres wymaganych przez władze działań: dbanie o czystość mieszkań, domów, placów i ulic, dbałość o higienę ciała mieszkańców poprzez przymusowe kąpiele i golenie bród, a także eliminację z ulic „brudnych żebraków, będących w takim stanie nosicielami bakterii, ich wylęgarniami oraz roznosicielami epidemii”⁴³. Skrytykował zachowanie „odemianów”⁴⁴ ograniczających się w służbie jedynie do ceremonialnego oddawania honorów, a zaniedbujących i nie podejmujących interwencji w podstawowych kwestiach czystości i porządku, przywołując przy tym przykład brudnych dorożek żydowskich. Jako kolejny przykład braku interwencji Służby Porządkowej podał gromadzenie się ludzi na ulicach. W podsumowaniu prezes Lewi przestrzegł, że jeśli system pracy Służby Porządkowej nie zostanie całkowicie zmieniony, to wobec winnych zostaną wyciągnięte najsurowsze konsekwencje, a dyscyplinę przywróci już ktoś inny. Zaproponował przy tym wcielenie do Służby Porządkowej najlepszych ludzi z „Ochrony”.

Jako pierwszy w dyskusji wypowiedział się kierownik Służby Porządkowej Bruno Schindler, przedstawiając w oparciu o dane liczbowe podjęte przez jego służby działania w poruszanej sprawie. Wyjaśniając niedostateczne efekty pracy Służby Porządkowej, tłumaczył to zbyt krótkim czasem, w jakim oczekiwano od niego założonych rezultatów, ciężkimi warunkami życia w getcie i wysokim poziomem nędzy mieszkańców. Potwierdził zjawisko gromadzenia się na ulicach ludzi

36 Kurt Hesse, kierownik „Ochrony”, niewymieniony wśród zidentyfikowanych funkcjonariuszy Żydowskiej Służby Porządkowej w Kielcach. J.A. Młynarczyk, *W cieniu...*, s. 135-136; Protokół..., s. 1.

37 Beno Sroka, windykator. Protokół..., s. 1.

38 Felix Wald, sekretarz. Protokół..., s. 1.

39 Irma Brühl, urzędniczka cywilna. Protokół..., s. 1.

40 Alexander Lewi, Sekretarz Rady Starszych. Protokół..., s. 1.

41 Zarząd nad gettem pozostawał całkowicie w gestii urzędów niemieckich.

42 Protokół..., s. 1-2.

43 Protokół..., s. 2.

44 Zwyczajowa nazwa policjantów żydowskich wewnątrz gett. „Z miast i miasteczek”, „GŻ”, 6 III 1942, nr 28, s. 4.

szukających tam środków do życia, np. z handlu, ale podkreślił że w Kielcach sytuacja wygląda „o wiele lepiej niż w innych miastach”⁴⁵. Z zadowoleniem przyjął propozycję prezesa Judenratu połączenia Służby Porządkowej z „Ochroną”.

Następnie, uzupełniając swoją wypowiedź, Lewi skrytykował najemców, gospodarzy domów i dozorców za to, że „nie robią absolutnie nic”⁴⁶, aby utrzymać domy w odpowiednim stanie sanitarnym. Wypowiedział się też za odbieraniem sklepów i lokali użytkownikom niestosującym się do wymagań sanitarnych. Niejako ripostując też wypowiedź Schindlera, Herman Lewi ponownie podkreślił kiepską pracę Służby Porządkowej i wezwał jej kierownictwo do zmobilizowania podwładnych do większego zaangażowania w działaniu.

Kolejny dyskutant, dr Reitter, przypomniał swoje doświadczenia z okresu tworzenia dzielnicy żydowskiej. Stwierdził, że sprawdzili się i utrzymywany jest wprowadzony wówczas system podziału getta na rewiry sanitarne kontrolowane przez lekarza i kontrolera sanitarnego oraz instytucja sanitarnych opiekunów domowych. Zaznaczył jednak, że trudności w utrzymywaniu pożądanego stanu sanitarnego wynikają z przyczyn niezależnych, tj. z braku dostępu do wody i stanu budynków na terenie dzielnicy żydowskiej. Zaproponował wyznaczenie od dziesięciu do dwudziestu osób ze Służby Porządkowej tylko do zadań sanitarnych. Później zaapelował jeszcze o utworzenie noclegowni dla bezdomnych.

Następnie zabrał głos dr Krauze, podkreślając konieczność monitorowania akcji kąpielowej, do której mieszkańców trzeba zmuszać nawet w drodze prowadzonych obław. Zwrócił też uwagę na koszty akcji kąpielowej i braki finansowe na prace sanitarne.

Zastosowanie, w razie niezbędnej potrzeby, środków przymusu poparł Lewi, deklarując, że hasłem getta powinno być: „Czystość, czystość i jeszcze raz czystość”⁴⁷. Zadeklarował przy tym nawet gotowość pozbawienia opornych racji żywnościowych.

Kierownik I Komisariatu Zelinger zaproponował zamiast przyłączania „Ochrony” do Służby Porządkowej powiększenie jej i przydzielenie fryzjera lub maszynek do strzyżenia dla większych postępów w obcinaniu bród.

Następnie Lewi, w związku z pytaniem Trygiera ze Służby Porządkowej, zarządził zabranie lokali przedsiębiorcom członkom Judenratu, którzy nie wykupili patentów handlowych.

Na koniec posiedzenia, w kontekście utrzymania stanu sanitarnego, Koppel poruszył sprawę pracy dozorców budynków i ich wynagrodzeń, którą podjął też Lewi, i uznał, że należy rozwiązać ją bezzwłocznie.

W trakcie zebrania zarówno prezes Herman Lewi, jak i inni uczestnicy kilkakrotnie podkreślali konieczność współpracy wszystkich służb getta dla opanowania tragicznej sytuacji sanitarnej w dzielnicy żydowskiej.

45 Protokół..., s. 4.

46 Tamże.

47 Protokół..., s. 6.

Nota edytorska

Tekst źródłowy przytoczono w języku polskim, jako języku pierwotnym, przetłumaczony z języka niemieckiego. Przygotowując niniejsze wydanie, poprawiono ewidentne błędy literowe, uwspółcześiono interpunkcję i ortografię. Zweryfikowano zapis wielką bądź małą literą, uwzględniając specyfikę pisowni języka niemieckiego. Skróty słownikowe pozostawiono bez rozwinięcia, skróty niekonwencjonalne uzupełniono w nawiasach kwadratowych. Zachowano wprowadzone podkreślenia. Tekst opatrzono niezbędnymi przypisami ułatwiającymi jego percepcję.

Kielce⁴⁸

130/20/41⁴⁹

Odpis – tłumaczenie⁵⁰

P r o t o k ó ł nr 14

- ze zwołanego w dniu 17go listopada 1941 posiedzenia Rady, sporządzony w obecności członków Służby Porządkowej⁵¹.

Obecni byli następujący panowie⁵²: przewodniczący Rady Starszych – Herman⁵³ Lewi, wiceprzewodniczący Rady Starszych – Ela Wilner, członkowie Rady Starszych: Abram Gotlib i dr Leon Reitter – kierownik Wydziału VII Opieki Zdrowotnej, przedstawiciel lekarza urzędowego – dr Chaim Krauze⁵⁴, kierownik Oddziału I Sanitarnego Wydziału VII Opieki Zdrowotnej – Dawid Wargoń, urzędnik⁵⁵ Oddziału II Szpitalnego Wydziału VII Opieki Zdrowotnej – dr Pinkus, kierownik Służby Porządkowej Bruno Schindler, kierownik Komisariatu I – Instr.[uktor]⁵⁶ Seweryn Zelinger, kierownik Komisariatu II – Kurt Schlesinger, członkowie Służby

48 Dopisek odręczny.

49 Dopisek odręczny.

50 Nagłówek sugeruje, że jest to odpis będący tłumaczeniem z języka polskiego, w którym sporządzono protokół na język niemiecki.

51 W tekście protokołu występują dwie wersje zapisu: Służba Porządkowa (Ordnungsdienst) i Żydowska Służba Porządkowa (Jüdische Ordnungsdienst).

52 Faktycznie przedostatnia wymieniona na liście obecności osoba jest kobietą.

53 Pochodzące z niemieckiego imię Hermann (przez dwa -nn) w protokole zapisano w przyjętym do imion żydowskich zapisie Herman (przez jedno -n).

54 Według „Gazety Żydowskiej” „Naczelný lekarz”, a faktycznie zastępca kieleckiego lekarza urzędowego dr. Bünnera przy Judenracie. J.A. Młynarczyk, *W cieniu...*, s. 128, 236; Notatka o Kielcach w rubryce „Z miast i miasteczek”, „GŻ”, 2 V 1941, nr 35, s. 4.

55 J.A. Młynarczyk w oparciu o ten sam protokół tłumaczy zapis jako „kierownik”. J.A. Młynarczyk, *W cieniu...*, s. 128.

56 Pracownik kancelarii Żydowskiej Służby Porządkowej. Zob. K. Person, *Żydowska Służba Porządkowa w getcie warszawskim*, www.jhi.pl/artykuly/zydowska-sluzba-porzadkowa-w-getcie-warszawskim,6181#_ftn16 (dostęp: 23 X 2025 r.).

Porządkowej: Instr.[uktor] Adam Bugajer i rewirowy Herman Koppel, Instr.[uktor] Abram Trygier, przedstawiciel kierownika Komisariatu I – Otto Trieger, członek Służby Porządkowej – Służby Kryminalnej – Rubin Proszowski, kierownik Służby Kryminalnej – Johann Spiegel, windykat – Beno Sroka, sekretarz – Felix Wald, urzędniczka cywilna – Irma Brühl, kierownik „Ochrony”⁵⁷ Kurt Hesse.

Protokółował: Sekretarz Rady Starszych – mgr Alexander Lewi.

Posiedzenie otwiera przewodniczący Rady Starszych i przekazuje do wiadomości wszystkim zgromadzonym, że zwołał dzisiejsze posiedzenie na skutek licznych rozmów i narad roboczych, przeprowadzonych z miejscowymi urzędnikami instytucji administracji publicznej. A celem tej narady jest wyjaśnienie tu obecnym, że Służba Porządkowa nie stoi i nie stanęła niestety na wysokości zadania w sprawie zachowania porządku, higieny i czystości, czego wymaga się tutaj, by charakteryzowało żydowską dzielnicę mieszkaniową, zgodnie z określonymi dla niej wymaganiami. Urzędy i instytucje życia publicznego nie życzą sobie różnic między Żydami a pozostałymi mieszkańcami, więc są tym samym gotowe wyjść im naprzeciw, traktując ich lojalnie, lecz Żydzi muszą pokazać, że na to zasługują.

Strona 2

Żeby służby administracyjne nie były zmuszone do ingerencji, leży to tylko w interesie ludności żydowskiej, gdy będzie ona we własnych kręgach i w dziedzinach swojego działania oraz wszelkich wykonywanych czynnościach ściśle wypełniać zarządzenie o czystości i porządku dla żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej, przy wsparciu specjalnie do tego celu powołanego organu, czyli Żydowskiej Służby Porządkowej, w zakresie określonych tu regulacji. Chodzi tu przede wszystkim o czystość mieszkań, domów, ulic, placów, a w dalszym rzędzie higieny ciała: wymagane jest wprowadzenie obowiązkowej łaźni, golenia bród itd. Należy zapobiec szwendaniu się po dzielnicy ubranych w obdarte łachmany, brudnych żebraków, będących w takim stanie nosicielami bakterii, ich wylegarniami oraz roznosicielami epidemii. Części garderoby biednej ludności, znajdujące się w złym stanie, należy poddać każdorazowo czyszczeniu oraz naprawie. Na to musi specjalnie baczyć Żydowska Służba Porządkowa itd.

Odpowiednie wykonywanie obowiązków przez Służbę Porządkową nie polega jedynie na należytych oddawaniu honorów wojskowych. Służba Porządkowa, jako organ Rady Starszych, musi starać się we własnym interesie o to, by bezwzględnie zachować porządek, a przede wszystkim utrzymać c z y s t o ś ć w żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej. Panuje tam w obecnym czasie bieda, brak jest mydła itp.

57 W maju 1941 r. powołano do życia tzw. Wydział Pomocniczy Służby Porządkowej (Hilfsabteilung des Jüdischen Ordnungsdienstes), który miał ochraniać lokale żydowskich instytucji administracyjnych przed atakami mieszkańców getta obwiniających Judenrat o tragiczną sytuację panującą w getcie. Notatka o Kielcach w rubryce „Z miast i miasteczek”, „GŻ”, 23 V 1941, nr 41, s. 4.

To wszystko stanowi smutną rzeczywistość. Ale nie usprawiedliwia to w żadnej mierze ludzi, którzy żyją w brudzie i nie przestrzegają podstawowej higieny. Na to wszystko znajdzie się odpowiednia rada. Na przykład: żydowska dorożka jest brudna. Ale to nie jej żółty emblemat, lecz właśnie jej zaniedbany stan i brud, świadczy o jej domniemanej przynależności do Żyda. To zwykła hańba, żeby przemieszczać się taką dorożką poza dzielnicę żydowską. Dlaczego Żydowska Służba Porządkowa na to nie reaguje?

A takich i tym podobnych przykładów jest wiele, np. gromadzenie się ludzi na ulicach. Czy nie ma na to rady? Ta sprawa jest jednak o wiele bardziej poważna niż może wydawałoby się tu zebranym, dlatego jako Przewodniczący Rady Starszych zwracam uwagę na odpowiedzialność, ciężącą w tej kwestii na Służbie Porządkowej.

Strona 3

Jeżeli system pracy Służby Porządkowej nie zostanie zmieniony w sposób radykalny, zgodnie z kierunkiem pożądanym wymagań, wtedy taki bardzo ścisły regulamin i dyscyplina zostaną wprowadzone przez kogoś innego, a winni zaniedbań w kwestiach porządkowych zostaną ukarani w sposób jak najbardziej surowy. Należy zatem wybrać i wcielić do Służby Porządkowej jak najlepszych ludzi z „Ochrony”, w celu połączenia podstawowej służby z utrzymaniem niezbędnego porządku i określonej dla żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej higieny.

Lekarz służb sanitarnych oraz przedstawiciel Służby Porządkowej, mają za zadanie naradzić się gruntownie i przygotować dojrzały, poważny plan w celu polepszenia stosunków sanitarnych w żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej.

W tym punkcie przewodniczący Rady Starszych otwiera dyskusję na ten temat:

Schindler Bruno: kierownik Służby Porządkowej przedstawia jej dotychczasowe starania, środki i regulacje w celu utrzymania porządku i higieny w żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej, czyni to na podstawie zestawienia liczbowego. Ta praca jest bardzo ciężka. Kierownik Schindler omawia przede wszystkim jej wyniki w odniesieniu do: przymusowego doprowadzania do łaźni, akcji golenia bród, kontroli lokali z działalnością gospodarczą i sklepów, a także zakładów fryzjerskich, mieszkań itd. Wszystkie te prace wymagają złożonych mozolnych działań i nie da się niestety wykonać ich z natychmiastowym osiągnięciem pożądanego efektu z dzisiaj na jutro. Należy tu szczególnie wziąć poprawkę na warunki, w jakich żyje większość mieszkańców w żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej, gdzie mimo najszczerszych chęci nie da się czasami utrzymać wymaganej czystości, higieny ciała, ubrań oraz pomieszczeń mieszkalnych. Wystarczy zauważyć niewystarczającą liczbę lokali, gęste skupiska osób na jednej przestrzeni, obecny natłok osób w mieszkaniach, złe warunki sanitarne, szczególnie gdy lokale najczęściej nie są wyposażone w okna, mają uszkodzony dach lub brak jest tam pieców itp.

Strona 4

W dalszej kolejności trzeba wymienić niewystarczające ilości mydła.

Na zakończenie kierownik Służby Porządkowej podkreśla zaangażowaną współpracę Służby Porządkowej i Sanitarnej. Wyjaśnia on, że występowanie w tym względzie jakichkolwiek luk i niedoborów, spowodowane jest głównie ciężkimi warunkami życia ludności żydowskiej i wysokim stopniem zubożenia, wręcz zabiedzenia.

A co do gromadzenia się ludzi na ulicach, również bieda jest dodatkowym powodem, skłaniającym ubogich do wyjścia na ulicę, uprawiania jakiegokolwiek nielegalnego handlu, transakcji wymiennych w celu przeżycia (np. sprzedaż papierosów itp.), żeby utrzymać się jakoś przy życiu. W tym względzie sprawa przedstawia się u nas naprawdę o wiele lepiej niż w innych miastach, np. w Radomiu.

Projekt połączenia Służby Porządkowej z tzw. „Ochroną” kierownik Służby Porządkowej Schindler przyjmuje z dużym zadowoleniem, bowiem umożliwi to bardziej wydajną pracę z osiągnięciem pożądaných skutków docelowych.

Przewodniczący Rady Starszych dodaje jeszcze jako uzupełnienie swojego wstępnego przemówienia, że mianowicie najemcy poszczególnych domów, ich gospodarze i dozorczy nie robią absolutnie nic, nie pracują tam nad tym, aby coś w tym względzie polepszyć: klatki są brudne, schody zaniedbane, w okropnym stanie sanitarnym, a opiekunowie służb sanitarnych nie sprawdzają się w swoim zakresie, aby skutecznie przeprowadzić oczekiwany od nich nadzór. Na te zadania trzeba teraz zwrócić większą i baczniejszą uwagę.

Niektórzy reprezentanci służb porządkowych nie zdają sobie dostatecznie sprawy z zakresu ich zobowiązań i nie wykonują odpowiednio dobrze swoich czynności. Z tego powodu przewodniczący Rady Starszych apeluje do zebranych, żeby ci uwrażliwili swoich podwładnych na powyższe obowiązki, aby ostatecznie ochronić się nawzajem przed ich zgubnymi skutkami.

Oczywistym jest, że to wszystko, o czym jest tu mowa, nie da się tak po prostu natychmiast wcielić w życie, z dnia na dzień, ale należy bardzo intensywnie przywoływać ten temat i dążyć do tego, czynić wszystko, żeby tego dokonać w zasięgu istniejących możliwości.

Strona 5

Dla przykładu, jeśli jakiś sklep, lokal lub zakład utrzymywany jest w niedostatecznej czystości, a dwukrotne upomnienie nic tu nie zmienia, i nie przynosi w konsekwencji zamierzonego efektu, należy za kolejnym trzecim razem zamknąć ostatecznie lokal, zapieczętowawszy go. Wprawdzie jest to w pewnym sensie drakońskie posunięcie, lecz jest ono ostatecznie bardziej korzystne dla ludności żydowskiej.

Dr Leon Reitter – dyrektor szpitala epidemiologicznego⁵⁸ i kierownik Wydziału VII Opieki Zdrowotnej – opisuje, jak on radził sobie z takimi działaniami przy tworzeniu żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej na zlecenie lekarza urzędowego Pana

58 Zakaźnego.

dr. Bünnera⁵⁹ – jako ówczesny lekarz sanitarny, aby wdrożyć odpowiednio zachowanie porządku i czystości w tym miejscu. Powołano „Koncesjonowane biuro do utrzymywania w ogólnym porządku żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej”, następnie utworzono tu siedemnaście rejonów sanitarnych, na których szczytce stał lekarz wraz z kontrolerem sanitarnym i tak to zostało też do dzisiaj. W każdym domu i kamienicy ustanowiono opiekuna sanitarnego. Następnie wydano szereg uchwał z przepisami sanitarnymi, zatwierdzonymi przez lekarza urzędowego Pana dr. Bünnera, jak m.in. obcinanie brody itp.

Prace te natrafiły jednak na pewne trudności, z przyczyn niezależnych od Rady Starszych, a mianowicie, z powodu nieistniejących studzienek lub ujęć wody w wielu domach i budynkach, a w dalszej kolejności z powodu ich bardzo złego stanu budowlanego. I tak oto próbowano wyjaśniać wiele przeciwności natury sanitarnej.

Lekarz i opiekun sanitarny, zarządca budynku oraz Służba Porządkowa tworzą zespół, który musi ze sobą ściśle współpracować, aby osiągnąć pożądaný sukces w tej pracy.

Dr Reitter proponuje w tym celu, żeby do wykonywania li tylko zadań sanitarnych wytypować od 10 do 20 ludzi Służby Porządkowej do ciągłej dyspozycji.

Strona 6

Pan dr Reitter stwierdza dalej, że należałoby ponownie przeprowadzać konferencje międzywydziałowe, bo są one bardzo korzystne i przynoszą w konsekwencji dobre rezultaty.

Dr Chaim Krauze – przedstawiciel lekarza urzędowego z ramienia Rady Starszych, zauważa, że niezbędne jest stałe monitorowanie akcji kąpielowych przy intensywnym dozorcze osób w celu utrzymania porządku sanitarnego w żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej. Jeżeli zaś chodzi o utrzymanie i działanie łaźni i zakładu dezynfekcji, jeden dzień myjni kosztuje Radę Starszych 700 zł. Dużą przeszkodą jest tu fakt, że ludzie muszą być koniec końców zmuszani do mycia, a to osiąga się dopiero na drodze obław i formalnych akcji. Co zaś dotyczy ścinania bród, taka akcja przebiega o wiele sprawniej, w sposób energiczny i z dobrym efektem końcowym.

Kosze na śmieci i toalety są generalnie w bardzo złym stanie i na ten cel potrzebne są odpowiednie środki finansowe.

Przewodniczący Rady Starszych uprasza niniejszym, aby zorganizować połączoną radę Wydziału XI – Służby Porządkowej, VII – Opieki Zdrowotnej i XIV – Administracji Budynków i ogłosić jak najszybciej odpowiednie postulaty we wspólnym protokole.

⁵⁹ Według wspomnień L. Serwetnik, organizator zamordowania pacjentów szpitala żydowskiego podczas likwidacji getta osobiście zabijający pacjentów nożem chirurgicznym. Opisany w nich jako „dr Breiner z SS”, zob. K. Urbański, *Zagłada...*, s. 126–127.

Co do akcji przymusowych, Przewodniczący Rady Starszych jest zdania, że nie należy przy ich przebiegu sięgać do represji – tak nie musi się stać. Wystarczy, aby opornym odebrać kartki aprowizacyjne na środki żywnościowe, a tym samym ostatecznie osiągnie się na tej drodze docelowe rezultaty. Więc nie trzeba sięgać aż po tak ciężkie środki jak represje, chyba że w przypadkach, gdy jest to niezbędne. Nasze hasło ma brzmieć: Czystość, czystość i jeszcze raz czystość. Gdyby nie dało się tego przeprowadzić zwykłym sposobem, należy zawiadomić mieszkańców, że oporni utracą swoje kartki żywnościowe. Jeżeli to by nie pomogło, należy ostatecznie całkowicie pozbawić racji żywnościowych pewne osoby, a tym samym przedsięwziąć takie środki represji, aby stały się one na pewno widoczne i jasne w swojej konsekwencji, czyli skuteczne dla ludności żydowskiej.

Strona 7

Sewerin⁶⁰ Zelinger – kierownik Komisariatu I zaznacza, że połączenie „Ochrony” ze Służbą Porządkową nie pozwoli osiągnąć odpowiedniego efektu, ponieważ służby „Ochrony” wręcz przeciążone są obecnie swoją dotychczasową pracą. Proponuje on więc przyłączenie kolejnych ochroniarzy do Służby Porządkowej, takiej oto liczby, która to miałaby za swoje wyłączne zadanie wykonywanie nadzoru lekarsko-sanitarnego. Poza tym postuluje, aby Służba Porządkowa miała do dyspozycji swojego własnego fryzjera lub przynajmniej wyposażona została w kilka maszynek do strzyżenia. Umożliwiłoby to osiągnięcie większego sukcesu w przycinaniu bród.

Dr Leon Reitter – kierownik Wydziału VII Opieki Zdrowotnej, postuluje utworzenie noclegowni dla bezdomnych, podkreślając ważność takiego przedsięwzięcia.

Instr.[uktor] Abram Trygier pyta, co powinno się stać z tymi przedsiębiorcami, którzy do tej pory nie wykupili swoich patentów handlowych⁶¹, a którzy są obecnie członkami Żydowskiej Rady Starszych.

Przewodniczący Rady Starszych zarządza natychmiastowe zamknięcie i opieczętowanie tych przedsiębiorstw oraz udostępnienie opieczętowanych lokali handlowych Wydziałowi IX Kwaterunkowemu Rady Starszych.

Herman Koppel, rewirowy policyjny, zaznacza, że w niektórych domach nadal brakuje jeszcze dozorców. Wydział XIV Administracji Mieszkaniowej wyjaśnia, że Główny Zarząd Nieruchomościami Żydowskimi⁶² nie zezwala na zatrudnianie dozorców, zwłaszcza w budynkach niemających uregulowanego statusu – bez

60 Wcześniej w dokumencie zapis: Seweryn.

61 Dawniej dokument uprawniający do prowadzenia zakładu handlowego lub przemysłowego, sjp. pwn.pl/slovníki/patent.html (dostęp: 25 X 2025 r.).

62 Po utworzeniu getta w Kielcach wszystkie żydowskie nieruchomości na jego terenie zostały poddane zarządowi komisarycznemu specjalnie powołanego urzędu pod nazwą Zarządca Komisaryczny nad Nieruchomościami Żydowskimi (*Treuhandverwaltung des gesamten jüdischen Haus- und Grundbesitzes in Kielce*). J.A. Młynarczyk, *W cieniu...*, s. 128.

opłaconych należności. Podkreśla on również, że wiele domów nie posiada odpowiednich warunków sanitarnych, tj. wychodków – znajdują się one na podwórku i są, tak jak i domy wokół, w opłakanym stanie.

Strona 8

Na co Przewodniczący Rady Starszych wyjaśnia, że wszystkie domy muszą mieć zarządcę bądź dozorcę, trzeba ich obsadzić bez względu na stan konta i posiadania poszczególnych domów. Trzeba będzie to omówić na zebraniu walnym wszystkich wydziałów Rady Starszych, które należy zwołać bezzwłocznie. Należy sporządzić do tego czasu wykaz wszystkich takich domów, gdzie nie są jeszcze zatwierdzeni zarządcy. Muszą oni zostać tam powołani, a Przewodniczący Rady Starszych powinien zatwierdzić kwestię uregulowania ich uposażeń, w porozumieniu z Głównym Zarządem Nieruchomościami Żydowskimi – głównym organem administracyjnym ds. domów i gruntów, jeżeli odnosi się to do lokali żydowskich, albo z Panem Prezydentem Miasta, w przypadku, gdy dotyczy to tzw. aryjskich domów w obrębie obecnej żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej, gdzie konieczne jest obsadzenie dozorczy.

Przewodniczący Rady Starszych prosi raz jeszcze o jak najszybsze zwołanie i wyznaczenie terminu narady oraz o przedłożenie dokumentacji do poszczególnych wniosków. Uczyni on wszystko, co tylko leży w jego zakresie możliwości, żeby przeciwdziałać niekorzystnym sytuacjom. To nie są jedynie czcze słowa, lecz potwierdzają to jego czyny i pozytywny wkład pracy.

Tym samym zamyka się posiedzenie.

Przewodniczący Rady Starszych
Herman Lewi⁶³

Sekretarz Rady Starszych
Alexander Lewi⁶⁴

Źródło: Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego, sygn. 274. Rada Żydowska w Kielcach (Der Ältestenrat in Kielce), 1941.

Tłumaczenie z języka niemieckiego Ewa Martyna.

63 Podpis odręczny.

64 Podpis odręczny.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego

Rada Żydowska w Kielcach (Der Ältestenrat in Kielce) 1941, sygn. 274

Żydowska Samopomoc Społeczna, sygn. 531, 534

Pamiętniki Żydów, sygn. 302/25

Prasa

„Gazeta Żydowska”, 1941, nr 41, 50, 75; 1942, nr 1, 28.

„Rozkazy Dowództwa Okręgu Generalnego Kielce”, 1921, nr 121.

„Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die besetzten polnischen Gebiete” („Dziennik Rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla okupowanych polskich obszarów”) 1939, nr 9.

Literatura

Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy, t. 6, *Generalne Gubernatorstwo. Relacje i dokumenty*, oprac. A. Bańkowska, Warszawa 2012.

Bańkowska A., *W poszukiwaniu elit. Rekrutacja członków komitetów lokalnych Żydowskiej Samopomocy Społecznej w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1940–1942* [w:] *Elity i przedstawiciele społeczności żydowskiej podczas II wojny światowej*, red. M. Grądzka-Rejak, A. Namysło, Katowice – Kraków – Warszawa 2017.

Bender S., *In Enemy Land. The Jews of Kielce and the Region 1939–1946*, Boston 2018.

Das General-Gouvernement, oprac. i red. du Prel M., Würzburg 1942.

Dziedzic L., *Prezysi Judenratu w Kielcach w latach 1939–1942*, „Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne” 2024, t. 13.

Epsztein T., *Kolekcja dokumentów z gett i obozów Europy Środkowo-Wschodniej 1939–1944. Inwentarze*, Warszawa 2009–2025.

Giermaziak W., Paszkowska A., Mszal E., *Doktor Mojżesz Pelc (1888–1941) – Historia życia*, „Forum Bibliotek Medycznych” 2016, nr 1.

Kielce, oprac. [H]. Drechsel, Kielce 1940.

Maciągowski M., *Śladami cieni. Przewodnik po żydowskich Kielcach*, Kraków – Budapeszt 2008.

Massalski A., Meducki S., *Kielce w latach okupacji hitlerowskiej 1939–1945*, Wrocław 1986.

Młynarczyk J.A., *W cieniu Zagłady. Losy kieleckich Żydów w czasie drugiej wojny światowej*, Toruń 2020.

Opoczyński E., *Dr Henryk Krause*, „Przegląd Lekarski” 1961, Dodatek bezpłatny do rocznika 1961, nr 1a.

Piątkowski S., *Judenraty w dystrykcie radomskim (ze szczególnym uwzględnieniem miasta Radomia)* [w:] *Żydzi dystryktu radomskiego w okresie II wojny*

światowej. *Materiały sesji popularnonaukowej odbytej w Radomiu 27 września 1997 roku*, Radom 1998 („Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego” 1998, t. 33, z. 1).

Prekerowa T., *Wojna i okupacja* [w:] *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie (do 1950 roku)*, red. J. Tomaszewski, Warszawa 1993.

Ryn Z.J., *Lekarze-więźniowie w Auschwitz-Birkenau*, „Biuletyn IPN”, 2009, nr 4.

Sikorski J., *Dr Mojżesz Pelc*, „Przegląd Lekarski” 1988, t. 45.

Sikorski J., *Ten dumny Żyd*, „Przemiany” 1987, nr 7.

Trunk I., *Judenrat. The Jewish Councils in Eastern Europe Under Nazi Occupation*, Lincoln 1996.

Urbański K., *Gminy żydowskie duże w województwie kieleckim*, Kielce 2003.

Urbański K., *Kieleccy Żydzi*, Kielce [1993].

Urbański K., *Leksykon dziejów ludności żydowskiej Kielc 1789–1999*, Kraków 2000.

Urbański K., *Spółeczność żydowska w Kielcach*, Kielce 1989.

Urbański K., *Zagłada ludności żydowskiej Kielc 1939–1945*, Kielce 1994.

Urbański K., *Zagłada Żydów w dystrykcie radomskim*, Kraków 2004.

Urbański K., Blumenfeld R., *Słownik historii kieleckich Żydów*, Kielce 1995.

Żydzi bojownicy o niepodległość Polski 1918–1939, red. N. Getter, J. Schall, Z. Schipper, Lwów 1939.

Internet

Person K., *Żydowska Służba Porządkowa w getcie warszawskim*, www.jhi.pl/artykuly/zydowska-sluzba-porzadkowa-w-getcie-warszawskim,6181#_ftn16

O autorze:

Leszek Dziejic – historyk i muzealnik, absolwent historii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Kielcach oraz muzealnictwa Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Nauczyciel akademicki w WSP w Kielcach i szkołach kieleckich. Od 2007 r. pracownik Muzeum Historii Kielc. Autor publikacji naukowych i popularnonaukowych z zakresu historii Kielc i regionu, biografistyki, genealogii oraz muzealnictwa, w tym poświęconych problematyce społeczności żydowskiej. Autor i współautor wystaw czasowych. W 2022 r. i 2023 r. laureat Świętokrzyskiej Nagrody Muzealnej im. Tadeusza Szymańskiego Włoszka.

Leszek Dziedzic (Kielce History Museum)**Protocol No. 14 from the Meeting of the Jewish Council of Elders
in Kielce on November 17, 1941**

The Jewish Councils of Elders (Judenraty), established by the German occupiers, served only one purpose: to execute German orders directed at the Jewish population. The surviving archival records of the Kielce Judenrat, which are housed in the Jewish Historical Institute Archives in Warsaw, consist of only one document. This is the protocol from the meeting on November 17, 1941, which is presented here. This source allows for direct insight into the situation of the residents of the Kielce ghetto just a few months after its establishment. The document is an exceptional testament to the work of the Kielce Jewish Council of Elders and, despite being used by historians, deserves to be published in full. It contains a report from the meeting with the involvement of the Order Service representatives, discussing the sanitary situation in the ghetto, which at this point was already plagued by widespread poverty, near-famine hunger, overcrowding, and catastrophic hygienic conditions, leading to frequent epidemics that claimed many lives. The text is presented in its original Polish language, translated from German, and includes necessary footnotes to aid in understanding the content.

Keywords: Judenrat, Jews in Kielce, German occupation, Herman Lewi